
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՕՉԱՆՅԱՆ

*Հնարավոր չէ ավելի լավ աշխարհ կառուցել
առանց ավելի լավ անհատների:*

Մ. Կյուրի

Սոցիալական պետության հայեցակարգը ավելի քան հարյուր հիսուն տարվա պատմություն ունի: Կասկած չի հարուցում, որ հասարակության, իրավունքի և պետության զարգացման գործընթացին զուգահեռ՝ դինամիկ զարգանում է նաև սոցիալական պետության հայեցակարգը՝ որպես հասարակություն-պետություն և մարդ-պետություն հարաբերությունների էական բնութագիր: Համաշխարհային և ներհայաստանյան զարգացումների համատեքստում Հայաստանի երրորդ Հանրապետության համար սոցիալական պետության հայեցակարգի վերաիմաստավորումն այսօր, առավել քան երբևէ, արդիական է:

Սոցիալական պետության հայեցակարգի փոփոխությունները հասկանալու համար անհրաժեշտ է հայացք նետել դրա ձևավորման և զարգացման պատմությանը: Առաջին անգամ «սոցիալական պետություն» եզրույթը («Sozialstaat») շրջանառության մեջ է դրել Լորենց ֆոն Շտայնը¹, այնուհետև որպես պետության կողմից առաջարկվող սոցիալական ծառայությունների փաթեթ այն տեղ է գտել Օտտո ֆոն Բիսմարկի պահպանողական բարեփոխումներում: Այս եզրույթի հիմնական բովանդակությունն այն է, որ թե՛ հասարակության, թե՛ պետության հիմնական նպատակն անհատի ազատ զարգացումն ապահովելն է, հիմնական արժեքը՝ մարդու ազատությունն ու արժանապատվությունը, հետևաբար՝ պետությունը պետք է հոգ տանի անհատի բարեկեցության մասին: Շտայնը պետությունը չի դիտում որպես դասակարգային պայքարի ասպարեզ, այլ կարծում է, որ այն կարևորագույն դեր է խաղում սոցիալական հակասությունները հարթելու և սոցիալական համերաշխություն հաստատելու գործում: Պետությունը, ըստ նրա, պարտավոր է ապահովել բացարձակ իրավահավասարություն հասարակության բոլոր դասակարգերի և յուրաքանչյուր ինքնորոշվող անհատի համար, ինչպես նաև նպաստել իր բոլոր քաղաքացիների տնտեսական և սոցիալական առաջընթացին, որովհետև վերջին հաշվով քա-

¹ Տե՛ս **Koslowski, Stefan** (2017), “Lorenz von Stein as a disciple of Saint-Simon and the French Utopians”. *Revista europea de historia de las ideas políticas y de las instituciones públicas*, էջ 11, <http://www.eumed.net/rev/rehipip/11/koslowski.html>

ղաքացիների բարեկեցությունը պետության առաջնության նախապայման է, և հենց այս առումով կարելի է խոսել սոցիալական պետության մասին, պետության, որի գլխավոր նպատակը տնտեսական և սոցիալական առաջընթացն է²:

Հետագայում սոցիալական պետության հայեցակարգը զարգացում ապրեց. այն կարևորեց նաև պետության կողմից մարդու բարեկեցությանն ուղղված նպատակային քաղաքականություն իրականացնելը, առաջին հերթին և հիմնականում՝ սոցիալական ապահովագրություն, սոցիալական ու առողջապահական հատկացումներ և ծառայություններ: Սոցիալական պետության հայեցակարգը նույն եզրույթով կիրառվում է Գերմանիայում, Իտալիայում, Թուրքիայում, Ռուսաստանում, իսկ Ֆրանսիայում, Իսպանիայում և Պորտուգալիայում՝ լատիներեն «providentia» բառի իմաստային նշանակությամբ՝ «պետություն՝ հոգատար պահպան»:

Սոցիալական պետության հայեցակարգը զարգացում է ապրել նաև սկանդինավյան պետություններում: 1929 թ. Շվեդիայի վարչապետ Փ. Հանսոնը առաջ քաշեց «Folkhemmet»-ի տեսությունը, որի իրականացման շնորհիվ Շվեդիայում էապես բարձրացավ հասարակության կենսամակարդակը³:

Սոցիալական պետության հայեցակարգի զարգացման մեկ այլ ուղղություն է համընդհանուր բարեկեցության պետությունը («welfare state»), որը տարածում է գտել անգլախոս երկրներում առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո: Համընդհանուր բարեկեցության պետության տեսության առաջացումը կապում են Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Բենջամին Դիզրայելի այն գաղափարի հետ, որ իշխանության միակ պարտականությունը ժողովրդի բարեկեցության ապահովումն է⁴: Հետագայում համընդհանուր բարեկեցության պետության հայեցակարգի զարգացման գործում մեծ ներդրում ունեցավ բրիտանացի սոցիոլոգ Թոմաս Համֆրի Մարշալը, որի բնորոշմամբ՝ ընդհանուր բարեկեցության պետությունը ժողովրդավարության, բարեկեցության և կապիտալիզմի հատուկ համադրություն է, որի միջոցով պետությունը յուրաքանչյուրի համար ապահովում է նվազագույն բարեկեցության մա-

² St' u **Штейнфон Л.** История социального движения Франции с 1789 г., հղումն ըստ **Милецкий В. П.** Социальное государство: эволюция идей, сущность и перспективы становления в современной России // "Политические процессы в России в сравнительном измерении". СПб., 1997, էջ 82:

³ **Folkhemmet** - թարգմանաբար՝ ժողովրդի տուն: Պետք է նշել, որ թեև սոցիալական պետության շվեդական մոդելը հաճախ կոչում են «շվեդական սոցիալիզմ», սակայն folkhemmet-ը սոցիալ-դեմոկրատական քաղաքական գաղափարախոսության ծնունդ է, որտեղ էգալիտարիզմն ունի բոլորովին այլ իմաստ, քան սոցիալիստների մոտ. այն չի ենթադրում մասնավոր սեփականության վերացում կամ տնտեսական կացութաձևի փոփոխություն:

⁴ St' u **Disraeli, Benjamin.** Sybil, or the Two Nations, Book 4, Chapter 12, www.gutenberg.org, Ebook #3760:

կարդակ, որպեսզի նպաստի անհատի լիարժեք մասնակցությանը ազատական-ժողովրդավարական հասարակության մեջ: Որպես համընդհանուր բարեկեցության պետության մոդելին հասնելու միջոց Մարշալը առաջին հերթին նկատի ուներ եկամտի արդարացի վերաբաշխումը պրոգրեսիվ հարկման միջոցով, իսկ որպես մոդելի հիմնական բնութագրիչներ՝ անվճար կրթությունն ու առողջապահությունը, ինչպես նաև սոցիալական պաշտպանությունը սոցիալապես խոցելի խմբերի համար⁵: Հարկ է նշել, որ Մարշալը 1956-1960թթ. զբաղեցրել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հասարակական գիտությունների բաժնի ղեկավարի պաշտոնը և համահեղինակ է ՄԱԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագրի նախագծի, որում մարդու հիմնական իրավունքների համատեքստում էապես արտացոլվել են պետության՝ համընդհանուր բարեկեցության ապահովման պարտականությունը և գործառույթները:

Մասնագիտական գրականության մեջ առկա է բանավեճ այն մասին, թե ինչով են միմյանցից տարբերվում «սոցիալական պետություն» և «համընդհանուր բարեկեցության պետություն» հասկացությունները: Տարածված տեսակետներից մեկն այն է, որ սոցիալական պետության հայեցակարգը ենթադրում է պետության հոգածություն բնակչության սոցիալապես խոցելի խմբերի (երեխաներ, ծերեր, հաշմանդամություն ունեցող անձինք) նկատմամբ, մինչդեռ համընդհանուր բարեկեցության պետության հայեցակարգը կառուցված է բոլորի համար հավասար հնարավորություններ ապահովելու սկզբունքի վրա, և օբյեկտ է դիտվում ողջ հասարակությունը:

Այնուամենայնիվ, ժամանակակից զարգացումները հասարակական գիտությունների ոլորտում, ինչպես նաև կոնվերգենցիոն գործընթացները և փոփոխությունները տարբեր պետությունների օրենսդրություններում և քաղաքականություններում վկայում են այն մասին, որ «սոցիալական պետություն» և «համընդհանուր բարեկեցության պետություն» հասկացությունների միջև տարբերությունները պայմանական են: Ավելին, սրանցից որևէ մեկի օգտագործումը հաճախ պայմանավորված է տվյալ պետության պետաիրավական ավանդույթով, մայրցամաքային և անգլո-ամերիկյան իրավական համակարգին պատկանելու հանգամանքով, աշխարհագրական դիրքով, պետաիրավական հայեցակարգի վրա այս կամ այն իրավական ավանդույթի ազդեցությամբ ու այլ գործոններով և ոչ միշտ է արտացոլում համապատասխան հայեցակարգը: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ նշված է «սոցիալական պետության» մասին, մինչդեռ կարգավորումների բովանդակությունն առավել մոտ է հա-

⁵ Տե՛ս **Marshall T. H.**, *Citizenship and Social Class: And other Essays*. Cambridge [Eng.: University Press, 1950], http://www.jura.uni-bielefeld.de/lehrstuehle/davy/wustldata/1950_Marshall_Citizenship_and_Social_Class_OCR.pdf

մընդհանուր բարեկեցության գաղափարին: Ի վերջո, պետության սոցիալական դերի և նշանակության իմաստավորման դեպքում համաշխարհային քաղաքական և իրավական միտքը ընթանում է նույն սկզբունքային ուղղությամբ, հետևաբար կարևոր է «սոցիալական պետություն» երևույթի բովանդակության լիարժեք բացահայտումը, որն անհրաժեշտ է դառնում հատկապես մեր օրերում, երբ ֆինանսական և տնտեսական ճգնաժամը, աղքատությունն ու բազում պետություններ ու ժողովուրդներ ներառող միգրացիոն գործընթացները նորանոր մարտահրավերներ են նետում սոցիալական պետությանը:

Իսկ այդ մարտահրավերները երբեմն այնքան են փոխում իրերի դրությունը, որ պետության սոցիալական դերի մասին ավանդական պատկերացումները դառնում են այլևս անիրական: Մի կողմից, գիտատեխնիկական առաջընթացին զուգահեռ աճում են մարդկանց պահանջումները՝ առաջացնելով համապատասխան հակազդեցություն պետության կողմից: Որոշ պետություններում սոցիալական ոլորտի բյուջետային հատկացումները հասնում են համախառն ներքին արդյունքի 40 %-ի: Մյուս կողմից, սոցիալական ոլորտի ծառայությունների բարձր որակ ապահովելու համար անհրաժեշտ է պետության եկամուտների ավելի բարձր մակարդակ, որը սովորաբար ապահովվում է հարկերի անընդհատ ավելացման միջոցով, իսկ դա հազիվ թե քաղաքական տեսանկյունից ընդունելի և իրավական տեսանկյունից հիմնավորելի լինի ժողովրդավարական հասարակությունում: Այս դեպքում պետությունը կարող է կանգնել կա՛մ սոցիալական երաշխիքների ծավալի նվազեցման, կա՛մ ծառայությունների որակի անկման վտանգի առջև: Մեկ այլ խնդիր է բնակչության ծերացումը. սոցիալական պաշտպանության համակարգի աճող ծախսերը բացասաբար են ազդում տնտեսության վրա: Զանգվածային միգրացիան ևս ստեղծում է այնպիսի իրավիճակ, երբ պետությունը ի գործու չէ համարժեք արձագանքելու մարդկանց սոցիալական առաջընթացի ապահովման կարիքներին⁶:

Պատահական չէ, որ վերջին տարիներին սոցիալ-դեմոկրատական քաղաքականություն վարող եվրոպական պետություններում բավականին մեծ համակրանք են վայելում «աջ» պահպանողական և հետադիմական կողմնորոշում ունեցող ուժերը: Նոր ուժգնությամբ են հնչում քննադատություններ սոցիալական պետության հայեցակարգի հասցեին՝ որպես փախստականների և միգրանտների կարիքների բավարարմանն ուղղված մեխանիզմի: Բացի այդ, սոցիալական պետությունը հաճախ քննադատվում է որպես ձրիակերության մշակույթ ձևավորող, աշխատելու ցանկությունը, անձնական և ընտանեկան պատասխանատվությունը խաթարող, կախվածություն առաջացնող և ան-

⁶ Այսպես, 2015 թ. փախստականների հոսքը Գերմանիա եղել է ավելի քան 2 միլիոն մարդ, որից 1.14 միլիոնը բնակություն է հաստատել Գերմանիայում՝ փոխելով հասարակության կառուցվածքի պատկերը և կարիքների քարտեզը (տե՛ս www.destatis.de):

հատի նախաձեռնողականությունը սպանող մեքենա, որը ծանր բեռ է դառնում հարկատու բնակչության համար: Գիտական ուսումնասիրության առարկա է դարձել *աջակցությունից կախվածության* երևույթը՝ որպես ձեռքբերովի (սովորած) անօգնականության դրսևորում, որի պայմաններում անհատը սկսում է բավարարվել պետության կողմից տրվող սոցիալական աջակցությամբ և ծառայություններով՝ համարելով, որ ավելիին ընդունակ չէ, միևնույնն է՝ իր ներդրած որևէ ջանք իր կյանքում դրական փոփոխություն չի բերի⁷:

Խնդրահարույց է նաև այն հանգամանքը, որ հետինդուստրիալ հասարակության մեջ տեղի ունեցող գլոբալացման գործընթացների պայմաններում ազգային տնտեսությունները այլևս հարաբերականորեն ինքնուրույն, փակ համակարգեր չեն: Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեությունը դառնում է անդրազգային, ֆինանսական շուկաները միջազգայնորեն սերտորեն փոխկապակցվում են: Ազգային սոցիալական պետությունների քաղաքականությունների շրջանակներում նշված իրողությունները հնարավոր չէ կառավարել. պահանջվում են միջազգային սոցիալական համագործակցության և առաջընթացի մոդելներ:

Ակնհայտ է դառնում, որ այս պայմաններում սոցիալական պետության բովանդակության սահմանափակումը սոցիալապես խոցելի խմբերի սոցիալական պաշտպանությամբ, պրոգրեսիվ հարկմամբ և եկամուտների վերաբաշխմամբ, գործազրկության վերացմանն ուղղված ծրագրերով, մայրության և մանկության պաշտպանությամբ, բժշկական ապահովագրությամբ որևէ կերպ արդարացված չէ: Եվ ուրեմն, ո՞րն է բարձրացված խնդիրների լուծումը: Արդյո՞ք սոցիալական պետության հայեցակարգը սպառել է իրեն: Արդյո՞ք սոցիալական պետությունն իրավունքի միջոցով արդեն իրականացրել է հնարավոր առավելագույնը իր սոցիալական կոչման համատեքստում՝ երաշխավորելով իրավահավասարությունը և արգելելով խտրականությունը, ամբողջով մարդու սոցիալական իրավունքների լայն շրջանակ և նախատեսելով սոցիալական շերտավորումը մեղմելուն ուղղված եկամուտի վերաբաշխման արդյունավետ միջոցներ:

Սոցիալական պետության կոչումը եղել և մնում է անհատ-պետություն և հասարակություն-պետություն հարթություններում սոցիալական առաջընթացի ապահովումը, սակայն այդ առաքելությունը վերախմբավորվում է մարդուն որպես բարձրագույն արժեք դիտելու, մարդու արժանապատվության անօտարելիության և մարդու իրավունքների առաջնայնության սահմանադրական սկզբունքների համա-

⁷ Մանրամասն տե՛ս Dixon, J. and Frolova, Y. (2011), Existential Poverty: Welfare Dependency, Learned Helplessness and Psychological Capital. *Poverty & Public Policy*, 3: 1-20. doi:10.2202/1944-2858.1158, ինչպես նաև՝ **Ա. Ղարազույան**, Ձեռքբերովի անօգնականությունը որպես հետխորհրդային իրականության սոցիոնշակութային այստանիշ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», 2016, № 1 (19), էջ 51-62:

տեքստում: Մարդու երջանկությունը, քաղաքացիական հասարակության մեջ լիարժեք ինքնարտահայտվելու ու դրսևորվելու, զարգանալու և առաջընթաց ապրելու իրական հնարավորությունը դառնում են գլխավոր նպատակ պետության համար⁸: Կանխադրությունների այսպիսի փոփոխությունը ենթադրում է էականորեն նոր շեշտադրումներ սոցիալական պետության գործառույթների և գործիքակազմի ոլորտում:

Ա. Չանտեսելով ոչ ոքի

2015 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ընդունեց «Փոխելով մեր աշխարհը. կայուն զարգացման օրակարգը 2030» հանձնարարականը⁹, որով ամրագրվեցին 17 համընդհանուր նպատակներ՝ Կայուն զարգացման նպատակները: ՄԱԿ-ի անդամ 193 պետությունները պարտավորվեցին հասնել դրանց մինչև 2030 թվականը: Նպատակների մեծ մասը վերաբերում է մարդու տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների իրականացմանը ողջ մոլորակում: Հատկանշական է, որ բոլոր նպատակների միջուկն է մեկ հիմնական սկզբունք՝ ոչ ոքի չանտեսել: Այս սկզբունքի հիմքում ընկած է «արդար իրավահավասարություն» (equity) հասկացությունը, որը ենթադրում է, որ պետության հատուկ քաղաքականության ուղղություն պետք է լինի երաշխավորումը, որ տնտեսական և սոցիալական զարգացմանն ուղղված միջամտությունները հասնում են բոլորին և յուրաքանչյուրին, այդ թվում՝ որևէ պատճառով սոցիալապես մեկուսացված խմբերին¹⁰: Այդպիսի պատճառ կարող է լինել բազմակի իրավազրկության հանգամանքը¹¹, որը

⁸ շեշտաբեր է, որ որոշ տեսաբաններ ընդգծում են այն հանգամանքը, որ սոցիալական պետության հոգածության կենտրոնում անհատի հայտնվելը պայմանավորված չէ պետության «ալտրոնիստական» նկրտումներով, պետության շահի՝ անհատի շահին ստորադասմամբ կամ պետության դերի փոփոխությամբ, այլ դրա համար հիմք է ծառայում այն կանխադրությամբ, որ պետության մեջ հավասարակշռություն, անվտանգություն, սոցիալ-քաղաքական կայունություն ու համահունչ զարգացում հնարավոր է ապահովել միայն այն դեպքում, եթե պետության սոցիալական հիմքը քաղաքացիական հասարակությունն է՝ իր ինքնաբերական, ինքնավար, ինքնակարգավորվող, զարգացող և նախաձեռնող անհատներով: Այդպիսի հասարակության գոյության համար անհրաժեշտ է պետության նպատակային միջամտությունը (տե՛ս, օրինակ, **Кочеткова Л. Н.** Теория социального государства, **фон Штейн Л.** "Философия и общество", № 3 (2008), էջ 76):

⁹ See u Resolution A/RES/70/1 of 25 September 2015

¹⁰ «**Equity**» եզրույթը երբեմն թարգմանվում է «սոցիալական արդարություն»: Իրականում այս եզրույթի բովանդակությունը միջազգային զարգացման ոլորտում իրավունքների իրականացման համար հավասար հնարավորություններն են, լայն իմաստով կյանքում հավասար մեկնարկի այնպիսի պայմանների ստեղծումը, որտեղ անհատը կարող է հավասարապես ինքնարտահայտվել՝ իհարկե ստանալով անհավասար արդյունքներ՝ մարդկանց բնածին տարբերությունների (տաղանդ, ունակություն) շնորհիվ: Այլ կերպ ասած՝ իրավունքների իրականացման արդյունքում փաստացի հավասարության բացակայության պատճառ պետք է լինեն մարդկանց այնպիսի տարբերությունները, որոնք հնարավոր չէ մեղմել նպատակային պետական քաղաքականության միջոցով: Կրթության անհասանելիության, անբավարար առողջապահության, աղքատության պատճառով իրավունքների իրականացման վերջնարդյունքը կայուն զարգացման նպատակների առումով անընդունելի է: Այստեղ առաջարկվում է «equity» եզրույթը օգտագործել որպես «արդար իրավահավասարություն»:

¹¹ «Բազմակի իրավազրկում» հասկացությունը և չափման մեթոդաբանությունը

հանգեցնում է բազմաչափ աղքատության¹²: Կայուն զարգացման նպատակների իրականացումը, որը պարտադիր է բոլոր նշված պետությունների համար, իրականում նախանշում է սոցիալական պետության գործունեության նոր շրջանակ, որտեղ պետության միջամտության արժեքաբանական հիմք են դառնում բոլորի և յուրաքանչյուրի իրավունքների առավել լիարժեք իրականացումը, մարդկանց երջանկությունը, իսկ մեթոդական հիմքը ոչ ոքի չանտեսելու սկզբունքն է՝ յուրաքանչյուրի համար հավասար մեկնարկ և հավասար հնարավորություններ ապահովելու պայմաններով: Նման մոտեցման դեպքում պետության միջամտության և մարդու իրավունքների ազատ իրականացման միջև թվացյալ հակադրությունը դադարում է գոյություն ունենալ, իսկ պետության այնպիսի բնութագրեր, ինչպիսիք են իրավականն ու սոցիալականը, սկսում են փոխլրացնել միմյանց:

Բ. Ներդրում մարդկային կապիտալի մեջ

Գիտության, տեխնիկայի, տնտեսության զարգացումը մարդկային հասարակության համար ստեղծում է համեմատաբար բարձր կենսամակարդակ ունենալու հնարավորություն: Համաշխարհային բանկի՝ վերջերս հրատարակած «Աշխարհի զարգացման զեկույց 2019»-ում մանրամասն ուսումնասիրվել են մարդկային աշխատանքի բնույթի փոփոխության միտումները: Հետաքրքիր է, որ գիտատեխնիկական բուն առաջընթացը էապես փոխել է մարդ-արտադրություն հարաբերությունների բնույթը (ռոբոտացման և ավտոմատացման շնորհիվ), սակայն չի նվազեցրել մարդու կարևորությունը աշխատանքի մեջ: Այդուհանդերձ, փոխվում է աշխատանքի բնույթը՝ պահանջելով մարդուց այլ գիտելիքներ և հմտություններ: Ուսումնասիրությունների հիման վրա զեկույցում առաջադրվում է այն դրույթը, որ մարդու գիտելիքները, հմտությունները, առողջությունը և տոկոսությունը *մարդկային կապիտալ են*, որի բարելավումը մարդուն հնարավորություն է տալիս լինելու ավելի արտադրողական, ճկուն և ստեղծարար՝ նոր աշխատաշուկայում և տնտեսության նոր կացութաձևի մեջ¹³: Մարդկային կապիտալի վիճակը ցույց է տալիս, թե ինչպիսին կարող են լինել արտադրողականությունը, տնտեսության վիճակը և մեկ շնչին բաժին ընկնող

մշակել է Օքսֆորդի համալսարանի սոցիալական քաղաքականության ինստիտուտը: Տե՛ս https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/464430/English_Index_of_Multiple_Deprivation_2015_-_Guidance.pdf:

¹² Բազմաչափ աղքատությունը, ի լրումն դրամային աղքատության, ներառում է այնպիսի հիմնական պահանջմունքների բավարարման անհասանելիություն, ինչպիսիք են բնակարանային պայմանները, սնունդը, կրթությունը, հանգիստը, սոցիալական շփումները: Ըստ ՅՈՒՆԻՄԵՖ-ի 2016թ. «Երեխաների աղքատությունը Հայաստանում» հետազոտության, երեխաների 64%-ը Հայաստանում ապրում է 2 և ավելի չափումներով աղքատության մեջ: Մարզերում՝ գյուղական համայնքներում, այս ցուցանիշը հասնում է 82 %-ի: Տե՛ս https://www.un.am/up/library/Child_Poverty_Armenia_N-MODA_Report_2016_eng.pdf:

¹³ Տե՛ս World Development Report 2019 – The Changing Nature of Work <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>

համախառն ներքին արդյունքը: Մարդկային կապիտալի ինդեքսը մարդկային կապիտալի այն ցուցանիշն է, որն այսօր տվյալ պետությունում ծնված երեխան կարող է ունենալ 18 տարին լրանալու պահին՝ ի համեմատ երեխայի, որը ստացել է լիարժեք կրթություն և առողջապահության ծառայություններ: 2018 թ. տվյալներով՝ 157 երկրներում իրականացված այս հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ երեխաների կեսից ավելին լրիվ գործունակության տարիքում աշխատանքի շուկա մտնելիս կլինի լավագույն դեպքում 50 %-ով ավելի պակաս արտադրողական, քան կարող էր լինել: Հայաստանի Հանրապետության համար 2018 թ. հոկտեմբերի տվյալներով Մարդկային կապիտալի ինդեքսի ցուցանիշը 0.57 է¹⁴:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ սոցիալական պետության մեծ «ծախսերը», որոնք կատարվում են սոցիալական ոլորտի վրա (կրթության, առողջապահության, ընտանիքի, մայրության և մանկության սոցիալական պաշտպանության ուղղությամբ), իրականում կարող են լինել «ներդրումներ», ընդ որում՝ 18 տարվա ժամկետում գնահատված եկամտաբերությամբ ներդրումներ: Սոցիալական պետության գործառույթների մեջ սոցիալական ու տնտեսական առաջընթացները շարժվում են զուգահեռ, հետևապես սոցիալական պետության կարևորագույն գործառույթ պետք է դառնա մարդկային կապիտալի մեջ ներդրումը, այլ ոչ թե սոսկ աջակցությունը: Սոցիալական պետության նոր հայեցակարգը պահանջում է սոցիալական պաշտպանության համակարգի վերանայում, սոցիալական ապահովության համակարգերի գործառման, սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական աջակցության տրամադրման նոր մոտեցումների ամրագրում և գործարկում՝ հիմք ընդունելով այն կանխադրույթը, որ դրանք ներդրումներ են ուղղված կյանքի և առողջության, կրթության, աշխատանքի, անձնական անձեռնմխելիության ու բռնությունից պաշտպանված լինելու և այլ հիմնարար իրավունքների լիարժեք իրականացման հնարավորության ստեղծմանը:

Գ. Սոցիալական կապիտալ

Տնտեսագետների մեծ մասը «սոցիալական կապիտալ» հասկացությունը կապում է այնպիսի հասկացությունների հետ, ինչպիսիք են վստահությունը, ցանցերը, համագործակցությունը: Իրավունքի սոցիոլոգիայի և ընդհանուր սոցիոլոգիայի շրջանակներում առաջադրվում է այն տեսակետը, որ սոցիալական կապիտալը պետության, կազմակերպությունների, անհատների միջև վստահության վրա հիմն-

¹⁴ Դա նշանակում է, որ Հայաստանի այսօրվա երեխաները լրիվ գործունակության տարիքին հասնելու պահին կունենան իրենց մարդկային կապիտալի միայն 57 %-ը, համապատասխանաբար՝ իր պոտենցիալ արժեքից գրեթե կրկնակի ցածր կլինի նաև մեկ աշխատող շնչին բաժին ընկնող համախառն ներքին արդյունքը: Տե՛ս http://databank.worldbank.org/data/download/hci/HCI_2pager_ARM.pdf

ված ազատ համագործակցության հարաբերություններն են, որոնք խթանում և խրախուսում են համագործակցությունը՝ ի շահ բոլոր կողմերի¹⁵: Բազմաթիվ հետազոտություններ փաստում են, որ սոցիալական կապիտալը նպաստում է տնտեսական աճին, քանի որ անհատների միջև համագործակցությունը ոչ միայն ավելի դյուրին է դարձնում ընդհանուր նպատակի հասնելու գործընթացը, այլև նվազեցնում է դրա ծախսերը: Սոցիալական մեծ կապիտալ ունեցող հասարակություններում գորեղ են անհատներին ակտիվ համագործակցության դրդող գործոնները, այդ հասարակություններում ավելի արագ են զարգանում նորարարությունը և տեխնոլոգիաները¹⁶: Դրական սոցիալական միջավայրը պարարտ հող է ստեղծում քաղաքացիական հասարակության հնարավորությունների և ներուժի լիարժեք դրսևորման համար: Փոփոխվող իրողությունների պայմաններում քաղաքացիական հասարակությունը կարող է դառնալ սոցիալական պետության գլխավոր գործընկերը բոլորի և յուրաքանչյուրի բարեկեցությանն ուղղված քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում: Մասնավորապես, սոցիալական պաշտպանության համակարգի գործիքների շարքում կարևոր նշանակություն ունեն սոցիալական մոբիլիզացիան և համայնքում կազմակերպվող ծառայությունները, սոցիալական ապահովության ոչ ֆորմալ ձևերը, որոնց իրականացման հիմնական դերակատարները հենց քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններն ու խմբերն են:

Այսպիսով, եթե վերը քննարկված գործոնների լույսի ներքո փորձենք նորովի իմաստավորել սոցիալական պետությունը, ապա կարող ենք առանձնացնել հետևյալ կանխադրույթները.

- ✓ պետության համար բարձրագույն արժեք է մարդը.
- ✓ պետության գլխավոր նպատակն են համընդհանուր բարիքը և սոցիալական արդարությունը՝ յուրաքանչյուր անհատի ազատ զարգացման և լիարժեք դրսևորման հնարավորությունների ստեղծման միջոցով.
- ✓ պետության համար իր միջամտության ուղղությունները որոշելիս կարևորագույն սկզբունք է ոչ ոքի չանտեսելը.
- ✓ պետությունում առկա է քաղաքական համաձայնություն այն հարցի շուրջ, որ սոցիալական ոլորտը՝ սոցիալական պաշտպանությունը, կրթությունը, առողջապահությունը, մշակույթը, պետք է դիտվի քաղաքականության առաջնայնություն ոչ թե միջինացված ցուցանիշների, այլ իրական պահանջմունքների գնահատականի հիման վրա, որի համար պետությունն ունի վիճակագրական անհրաժեշտ տվյալներ

¹⁵ Տե՛ս **Juan Carlos Aguilera**, Social Capital and Economic Growth, Master's thesis, Lund University. 2016, էջ 6: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8618986&fileId=8618987>

¹⁶ Տե՛ս **Fukuyama Francis**. (1995). Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press:

հավաքելու, վերլուծելու և քաղաքական որոշումների և համապատասխանաբար՝ իրավական ակտերի ընդունման ժամանակ դրանք օգտագործելու գործուն կառուցակարգեր.

✓ պետությունն ունի ծրագրային բյուջե և երկարաժամկետ պլանավորում է իր ներդրումները մարդկային կապիտալի մեջ՝ ի դեմս հատկացումների ծավալի պահպանման և ավելացման այնպիսի ուղղություններում, ինչպիսիք են կրթությունը, մշակույթը, առողջապահությունը և սոցիալական պաշտպանությունը.

✓ պետությունը անհատ-քաղաքացիական հասարակություն-պետություն եռյակում բոլոր մակարդակներում խթանում է սոցիալական կապիտալի զարգացումը՝ վստահության, հումանիզմի, կոլեկտիվիզմի և փոխօգնության սկզբունքների հիման վրա.

✓ պետությունում առկա է սոցիալական որակյալ ծառայությունների ողջ ներկայակերպ.

✓ պետությունը վերակառուցում է սոցիալական պաշտպանության համակարգը նոր տրամաբանությամբ՝ շեշտը դնելով ոչ թե մարդկանց սոցիալական աջակցություն տրամադրելու (առաջին հերթին նպաստների միջոցով), այլ մարդկանց համար հավասար մեկնարկի և իրավունքների լիարժեք իրականացման իրական հավասար հնարավորություններ ձևավորելուն և զարգացնելուն նպաստող միջավայր ստեղծելու վրա:

Սոցիալական պետության վերաբերյալ նոր պատկերացումը ենթադրում է պետության սոցիալական կոչման և տնտեսական արդյունավետության, աճի ու զարգացման միջև երկկողմանի փոխկապվածություն և փոխապայմանավորվածություն: Եթե նախկինում ճշմարտացի էր «սոցիալական պետություն ունենալու համար անհրաժեշտ է ունենալ հզոր տնտեսություն» դրույթը, ապա այսօր նույնքան ճշմարտացի է «հզոր տնտեսություն ունենալու համար անհրաժեշտ է ունենալ սոցիալական պետություն» դրույթը: Ակնհայտ է, որ հիմնական տնտեսական ցուցանիշների շարունակական աճը կհանգեցնի սոցիալական ոլորտին ուղղվող միջոցների աճի, իսկ բարենպաստ սոցիալական կլիմայի առկայությունը իր հերթին տնտեսական ակտիվության խթանման ու ներդրումային միջավայրի բարելավման կարևորագույն նախապայման է: Հետևաբար ժամանակակից պայմաններում առաջատար տնտեսությունների սոցիալական քաղաքականության վերջնական նպատակը բարձր տնտեսական ցուցանիշների ապահովումն է՝ նաև ի հաշիվ սոցիալական գործոնների, և սոցիալական ռիսկերից ապահովվածության բարձր մակարդակի հաստատումն է՝ ի հաշիվ արդյունավետ գործող տնտեսության¹⁷:

¹⁷ Տե՛ս Վ. Գրգալյան, Սոցիալական պետություն. ՀՀ ձեռքբերումներն ու մարտահրավերները, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», № 1 (19), 2016, էջ 69:

ՀՀ 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում սոցիալական պետության վերաբերյալ առաջարկվող մոտեցումները արտահայտում են այն հիմնական կանխադրությունները, որոնք անհրաժեշտ են վերը քննարկված կետերը կյանքի կոչելու համար: Մասնավորապես, «հայեցակարգում սոցիալական պետության էությանն անդրադառնալը կարևորելու տեսանկյունից անհրաժեշտ է համարվել, որ այն իր ամրագրումը ստանա ոչ թե մարդու իրավունքների և ազատությունների հատվածում, այլ «Սահմանադրական կարգի հիմունքները» հատվածում, **քանզի այն սուկ մարդու սահմանադրական կարգավիճակի բաղադրիչ չէ**, այլ Սահմանադրությամբ ամրագրվող բոլոր ինստիտուտների համար **ելակետային նշանակություն ունեցող իրավական արժեք է**: Այն պետք է ուղեկցվի այնպիսի կարգավորումներով, որոնց հետևանքով հնարավոր կլինի սոցիալական պետությունն ընկալել որպես **սոցիալական արդարության սկզբունքի հիմնարար երաշխիք**: Ինչ խոսք, սոցիալական իրավունքները ենթադրում են այդ իրավունքների իրացման ու երաշխավորման տեսանկյունից պետության որոշակի պարտականություններ, սակայն այդ **պարտականությունների շրջանակով չի «ավարտվում» պետության սոցիալական էության բովանդակությունը, քանզի դրանցից գատ, պետությունն ունի սոցիալական քաղաքականության առավել ընդգրկուն նպատակներ**»¹⁸ (ընդգծումները իմն են - Վ. Օ.): Հայեցակարգային այս մոտեցումը կենսագործվեց ՀՀ 2015 թ. Սահմանադրության մեջ, հատկապես ուշադրության արժանի են դրա 86 և 87 հոդվածները, որոնք համապատասխանաբար սահմանում են տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները և դրանց իրականացման պարտավորությունը: Այդ նպատակները կյանքի կոչելու առավել արդյունավետ միջոցների, պետության իրավաստեղծ գործունեության հետ դրանք կապելու կառուցակարգերի և ամենակարևորը՝ խորհրդարանական և հասարակական վերահսկողության գործիքների հետագա զարգացումը Հայաստանի Հանրապետությունը հնարավորություն կտա աստիճանաբար դուրս գալու սոցիալական ոլորտների համար բյուջետային հատկացումների պարբերական նվազեցման շրջանակից և գործառելու որպես սոցիալական պետություն:

Բանալի բառեր – *սոցիալական պետություն, սոցիալական արդարություն, հավասար մեկնարկ, հավասար հնարավորություններ, մարդկային կապիտալ, սոցիալական կապիտալ, կայուն զարգացման նպատակներ*

¹⁸ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտագործնական հետազոտություն)/ Գ. Բ. Դանիելյան, Վ. Ա. Այվազյան, Ա. Ա. Մանասյան, Եր., 2015, էջ 138:

ВИКТОРИЯ ОГАНЯН – Современная концепция социального государства. – Анализ реалий, которыми располагает в наши дни социальное государство, требует переосмыслить его сущность и цели в соответствии с принципами равно-го для всех старта, равных возможностей, инвестирования в человеческий капи-тал, перестройки отношений с гражданским обществом и реформирования систе-мы социальной защиты.

Ключевые слова: *социальное государство, социальная справедливость, равный старт, равные возможности, человеческий капитал, социальный капитал, цели устойчи-вого развития*

VICTORIA OHANYAN – Contemporary Concept of Welfare State. – Analysis of the challenges and conditions of functioning of welfare state nowadays reveals the great need to revisit the nature and goals of the welfare state based on the principles of leaving no one behind, chance to equal start, equal opportunities, investment in human capital, leveraging social capital and relationship with civil society, reform of the con-cept and system of social protection.

Key words: *welfare state, social justice, equal start, equal opportunities, human capital, social capital, sustainable development goals*